

I S S N 1 3 9 2 - 7 3 7 X

Archivum Lithuanicum 21

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO
VILNIAUS UNIVERSITETAS
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

ARCHIVUM *Lithuanicum* 21

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIUS 2019

Redaktorių kolegija / Editorial Board:

PROF. HABIL. DR. *Giedrius Subačius* (filologija / philology),
(vyriausiasis redaktorius / editor),

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO,
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Birutė Triškaitė* (filologija / philology),
(vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja / associate editor),

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

HABIL. DR. *Ona Aleknavičienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Roma Bončkutė* (filologija / philology),
KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

PROF. DR. *Pietro U. Dini* (kalbotyra / linguistics),
UNIVERSITÀ DI PISA

PROF. HABIL. DR. *Jolanta Gelumbeckaitė* (kalbotyra / linguistics),
JOHANN WOLFGANG GOETHE-UNIVERSITÄT FRANKFURT AM MAIN

DR. *Reda Griškaitė* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DOC. DR. *Birutė Kabašinskaitė* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Bronius Maskuliūnas* (filologija / philology),
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS

DOC. DR. *Jurgis Pakerys* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Rūta Petrauskaitė* (filologija / philology),
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS, KAUNAS

HABIL. DR. *Christiane Schiller* (kalbotyra / linguistics),
HUMBOLDT-UNIVERSITÄT ZU BERLIN

PROF. DR. *William R. Schmalstieg* (kalbotyra / linguistics),
PENNSYLVANIA STATE UNIVERSITY, UNIVERSITY COLLEGE

HABIL. DR. *Darius Staliūnas* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Mindaugas Šinkūnas* (kalbotyra / linguistics),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Aurelija Tamošiūnaitė* (filologija / philology),
JOHANNES GUTENBERG-UNIVERSITÄT MAINZ

DR. *Jurgita Venckienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

Turinys (Contents)

Straipsniai (Articles)

Wolfgang Hock

Untersuchungen zu Daukšas Postille – IV. *Zur Textkonstitution* o 9

Birutė Triškaitė

Milkų šeima XVII–XVIII a. Prūsijos Lietuvoje: genealogijos rekonstrukcija o 73

Kotryna Rekašiūtė

Heinrichas Theodoras von Schönas: ryšiai su masonais o 127

Birutė Kabašinskaitė

Katekizmo pokyčiai XVIII–XIX a. pradžios lietuviškoje kalvinistų raštijoje o 147

Roma Bončkutė

Simono Daukanto *Būdo* recepcija Maironio *Apsakymuose apie Lietuvos praeigą* (1891) o 165

Giedrius Subačius

Pirmosios Simono Daukanto knygos *Prasma lotynų kalbos* (1837)

raidės <I-, J->, <i-, j-> ir jų rinkėjai o 193

Jurgita Venckienė

Hektografinis *Trumpas lietuviškos gramatikos konspektas* –

nežinota XIX a. pabaigos gramatika o 209

Daina Urbonaitė, Loreta Vaicekauskienė

Gimtoji kalba mokykloje: Vakarų Europos švietimo paradigimų istorija

su šiandieninės Lietuvos prieskoniu o 233

Ramunė Čičirkaitė

Ar žodžio galo balsių ilgumą lemia kalbų kontaktai? Praeities mįslė

iš kelių kartų įvairiakalbių vilniečių perspektyvos (trukmės aspektas) o 255

Publikacijos (Publications)

Ona Aleknavičienė

Henriko Lyzijaus laišakai (1718, 1722) Prūsijos karaliui Frydrichui Vilhelmui I

dėl Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaro o 283

Recenzijos (Reviews)

Reda Griškaitė

Recenzuojama: Aurelijus Gieda, *Manifestuojanti Klėja. Istorikai ir istorika Lietuvoje 1883–1940 metais*, 2017 o 311

Vilma Žaltauskaitė

Recenzuojama: Reda Griškaitė, *Nuo botanikos iki istorijos: Paluknio dvaro literatė Aleksandra Volfgangaitė. Aleksandra Tekla Sofja Wolfgang, 1805–1861. Bibliotheca Archivi Lithuanici* 10, 2016 o 331

Paweł Brudzyński

Recenzuojama: *Samuelio Boguslavo Chylinskio Biblija: NOVUM TESTAMENTUM Domini Nostri Jefu CHristi Lithvanicâ Lingvâ donatum* o 339

Dalia Dilytė

Recenzuojama: Mikas Vaicekuskas (sud., par.), Daiva Krištopaitienė (par.), Kristijonas Donelaitis, *Raštai 2. Poetiniai tekstai. Metų eilutės ir žodžių junginiai, Metų fragmentas, Pričkaus pasaka apie lietuvišką svodbą, pasakėčios, eilėraščiai, kiti eiliavimai*, Dokumentiniai ir kritiniai leidimai, vertimai, 2019 o 347

Dalia Satkauskytė

Recenzuojama: Arūnas Streikus, *Minties kolektyvizacija: cenzūra sovietų Lietuvoje*, 2018 o 353

Ruth Leiserowitz

Rezension von: Gitanas Nausėda, Vilija Gerulaitienė (Hrsg.), *Chronik der Schule zu Nidden*, 2013; Gitanas Nausėda, Vilija Gerulaitienė (sud.), *Nidos mokyklos kronika*, 2016 o 361

Diskusijos, apžvalgos, pastabos (Discussions, Surveys, Notes)

Gytis Vaškelis

In memoriam Petruui, Petruui Kalibatui (1948–2019) o 371

Ona Aleknavičienė

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

Henriko Lyzijaus laišakai (1718, 1722) Prūsijos karaliui Frydrichui Vilhelmui I dėl Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaro

Henrikas Lyzijus (Heinrich Lysius, 1670–1731) lietuvių kalbos, literatūros ir kultūros istorijos tyrėjams įdomus labiausiai dėl dviejų dalykų: jis buvo Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaro pirmasis vadovas ir Martino Lutherio *Mažojo katekizmo* (1719, lietuvių bei vokiečių kalba) organizatorius. Lietuvių ir vokiečių istoriografijoje Lyzijus vertinamas skirtingai ir iš esmės prieštaringai. XX a. lietuvių istoriografijoje jo, kaip Prūsijos Lietuvos mokyklų ir bažnyčių inspektoriaus, veikla dažnai siejama su apskritai pietizmo esą vykdyta germanizacijos politika, o vokiečių traktuojama kaip siekis greičiau sukurti pigesnę ir efektyvesnę švietimo sistemą. Vertinant šios asmenybės nuopelnus, kaskart reikia spręsti klausimą, kaip interpretuoti jo žodžius ir suderinti su jo darbais, darytais kuriant privalomojo pradinio mokslo sistemą lietuviškose apskrityse, rengiant joms lietuviškai mokančius kunigus ir mokytojus bei mokymo priemones.

Epistolinis Lyzijaus palikimas tirtas nedaug. Kai kuriais jo laiškais Halės universiteto profesoriui Augustui Hermannui Francke'ui (1663–1727) rėmėsi Theodoras Wotschke tirdamas Georgo Friedricho Rogallio (1701–1733) veiklą ir pietistų pozicijų stiprėjimą Karaliaučiuje¹. Remiantis keturiais laiškais, rašytais 1718–1721 m. Francke'ui, jau analizuota tuometė švietimo sistemos samprata Prūsijos Lietuvoje ir žingsniai jos efektyvumui didinti². Vienas 1719 m. laiškas dėl didelio informatyvumo publikuotas 2001 m.³ Tačiau ir toliau tebėra aktuālios jo laiškų ir juos lydinių archyvinių dokumentų paieškos, analizė ir traukimas į lituanistikos mokslo apyvartą.

Šiame straipsnyje apžvelgiama ir tiriama ta epistolinio Lyzijaus palikimo dalis, kurioje yra duomenų apie švietimo sistemos kūrimą Prūsijos Lietuvoje XVIII a. 2–3-iajame dešimtmetyje. Daugiausia dėmesio skiriama iki šiol mažai žinotiems 1718 m. spalio 27 d. ir 1722 m. liepos 31 d. laiškam Prūsijos karaliui Frydrichui

¹ Wotschke 1928, 4, 9, 38, 89, 110–111, 118.

³ Aleknavičienė 2001, 187–206.

² Aleknavičienė 2005, 675–688.

Vilhelmui I (Friedrich Wilhelm I., 1688–1740, valdė 1713–1740), saugomiems Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve Berlyne (vok. *Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz*; toliau – GStA PK)⁴. Jie teikia informacijos apie pirmuosius Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaro veiklos metus⁵. Pradiniam jo veiklos laikotarpiui pažinti vis dar stinga archyvinių šaltinių, dėl jų stokos lietuvių istoriografijoje pasitaiko nepagrįstų interpretacijų bei netikslumų⁶. Abu Lyzijaus laišškai publikuojami kaip straipsnio priedas.

1. EPISTOLINIS HENRIKO LYZIJAUS PALIKIMAS: 1718–1722 M. Epistolinis Lyzijaus palikimas iš tiesų didelis, saugomas keliuose archyvuose ir bent vienoje bibliotekoje, tačiau mus dominančių laiškų, teikiančių informacijos apie lietuvių kalbos, literatūros bei kultūros situaciją pirmaisiais XVIII a. dešimtmečiais, nėra daug. Korespondenciją šiais klausimais lėmė Lyzijaus pareigos ir Prūsijos karaliaus jam priskirtų įgaliojimų vykdymas.

Šiaurės Vokietijoje buvusioje Šlėzvingo Kunigaikštystėje gimęs, penkiuose Europos universitetuose filosofiją ir teologiją studijavęs Lyzijus į Karaliaučių atvyko pakviestas Prūsijos karaliaus Frydricho I (Friedrich I., 1657–1713, valdė 1701–1713). Remdamasis garsaus pietisto Philippo Jakobo Spenerio (1635–1705) rekomendacija, karalius paskyrė jį Karaliaučiaus karališkosios mokyklos (nuo 1703 – *Collegium Fridericianum*) direktoriumi (1701, inauguruotas 1702). 1709 m. Lyzijus pradėjo dirbti Karaliaučiaus universiteto teologijos profesoriumi, 1720, 1724 ir 1728 m. žiemos semestrą ėjo rektoriaus pareigas, 1715 m. tapo rūmų pamokslininku ir Sembos konsistorijos tarėju⁷.

Su Prūsijos Lietuva Lyzijus buvo susietas kito Prūsijos karaliaus – Frydricho Vilhelmo I – iniciatyva. Nors šis dažnai įvardijamas pravarde *Kareivių karalius* ar *Karalius kareivis* (vok. *Soldatenkönig*, mat visą valdymo laikotarpį dėvėjo karininko uniformą ir itin rūpinosi karine monarchijos galia), bet kalbės ir kultūros istorikams jis svarbus kaip valdovas, siekęs dar dviejų tikslų: įvesti privalomąjį pradinį mokslą lietuvių kalba ir atkurti po Didžiojo maro (1709–1711) ištuštėjusias apskritis. Siekiant pirmojo, Lyzijui 1717 m. patikėta Prūsijos Lietuvos bažnyčių ir mokyklų priežiūra⁸.

1718 m. liepos 2 d. Tilžės įsaku buvo numatyta, kad kiekviename didesniame kaime turi būti po mokytoją, jiems skiriama po pusę ūbo laisvos žemės, o Sembos konsistorijai nurodyta pavesti Lyzijui ir Francke'į rūpintis mokytojų rengimu:

Damit Unsere bäuerlichen Unterthanen desto mehr zu Gott geführet werden, und also Segen und Gedeyen erlangen mögen, dass in allen grossen Dörfern Schulmeister bestellt, und einem jeden eine halbe hube Land, frey von Zinss, Contribution und Inquartierung von Unsere wüsten Huben zu einem Unterhalt eingegeben werden solle, Wir haben auch an Unser Samländisches consistorium rescribiret, deshalb

4 Lysius 1718-10-27, 31r; Lysius 1722-07-31, 29r–31r.

5 Aleknavičienė 2018, 15–55.

6 Žr. Citavičiūtė 2004, 35–70, čia pateikta vertinamoji ankstesnių tyrimų apžvalga; taip pat žr. Schiller 1994, 375–392.

7 Plačiau apie Lyzijų žr. „Lebens=Befchreibung D. HENRICI LYSII“, 1732, 52–67; Lehnerdt 1974, 414; Alwast 1987, 592–593; Aleknavičienė 2005, 675–688.

8 „Lebens=Befchreibung D. HENRICI LYSII“, 1732, 59.

gehörige weitere Verfügung zu thun, wie in gleichen unserem Hofprediger Dr. Lypsio <corr. Lysio> und Magister Franke in Halle aufgegeben, wegen nöthiger subjectorum besorgt zu seyn, wozu ihr dann und damit unsere allergnädigste intention erreicht werde, eures ohrts alles dienende mit beyzutragen habt⁹.

1718 m. liepos 2-ąją karalius nusiuntė laišką Francke'į pageidaudamas, kad šis tartųsi su Lyzijumi ir teiktų pasiūlymus¹⁰. Karaliaus politikai buvo itin palankios Halės teologų skleidžiamos idėjos. Pietizmas – ir religinis, ir socialinis judėjimas, skatinęs ne tik tikėjimo atsinaujinimą, bet ir juo paremtą visuomenės veiklumo didinimą bei gyvenimo kokybės gerinimą. Pietistai buvo veikliūs, į kasdienį visuomenės gyvenimą orientuotos ir jį keisti siekiančios krikščionybės skleidėjai. Būtent todėl Lyzijaus pagalbininku numatytas Francke, kurio pedagoginę veiklą karalius vertino ir rėmėsi jo patarimais¹¹. Lyzijus pietistinio judėjimo šalininku tapo Halėje, į kurią studijuoti atvažiavo 1694 m. Jo apsisprendimui didelės įtakos turėjo pokalbiai su Philippu Jakobu Speneriu, Augustu Hermannu Francke ir Joachimumu Justu Breithauptu. Halėje 1702 m. lapkritį jis įgijo ir teologijos daktaro laipsnį¹².

Karalius siekė, kad būtų labiau praktikuojamas krikščioniškasis tikėjimas, kad taptų raštingi ir žemieji visuomenės sluoksniai, o kultūros pažanga padėtų stiprinti ekonominę bei politinę monarchijos galią. Henrikui Lyzijui ir Karaliaučiaus rūmų tarėjui Wolfui Gretschiui 1718 m. rugsėjo 9 d. iš Berlyno buvo atsiųstas specialus įsakymas (instrukcija), kur nurodyti svarbiausi su švietimo sistema susiję uždaviniai¹³. Instrukcija parengta atsižvelgiant į projektą, gautą iš Karaliaučiaus ir jau prieš tai palankiai įvertintą Francke'us. Visa tai, kas joje numatyta, turėjo savo nuožiūra vykdyti Lyzijus, o Prūsijos vyriausybė, konsistorija, valdytojai bei tarnautojai – teikti jam pagalbą. Lyzijus turėjo dirbti be atlygio, be to, jo veikla apėmė ne tik Prūsijos Lietuvą, bet ir Mozūriją¹⁴.

Prūsijos kultūros paveldo Valstybinėje bibliotekoje Berlyne (vok. *Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz*; toliau – StaBi) saugomame Francke'us palikime (vok. *Francke-Nachlaß*) yra 26 Lyzijaus laišakai, bet glaudžius ryšius tarp Karaliaučiaus ir Halės dėl švietimo sistemos liudija tik keturi, rašyti Francke'į 1718–1721 m.¹⁵ Šiuose laiškuose vyrauja kelios problemos, iškilusios kaip kryptys siekiant tikslo ir reikalausios praktinių sprendimų: 1) mokyklų statyba; 2) mokytojų rengimas; 3) mokymo priemonių leidimas.

Jau 1718 m. rugpjūčio 23 d. laiške parodoma reali pradinio mokslo padėtis ir tam tikra prasme Lyzijui keliamų užduočių nerealumas:

Das Preußische *Littauen* hält ungefehr etliche und fechzig Kirchnpie=llle in sich, und jedes Kirchnpiel 20: biß 80: kleine und große Dör=llffer. Wenn in jedem großem Dorffe

9 Stadelmann 1878, 235.

10 Winter 1954, 44.

11 Kramer 1878, 226.

12 „Lebens=Beschreibung D. HENRICI LYSII“, 1732, 55–56; Lehnerdt 1974, 414; Alwast 1987, 592–593.

13 Keil 1886, 112; Rogge 1881, 119; Brehm 1913, 62–63.

14 Brehm 1913, 62–63.

15 Žr. 1 lentelėje (1–2), (4) ir (7); apie šiuos laiškus dar žr. Aleknavičienė 2005, 675–688.

ein Schulmeister foll, find || Eintaußend lange nicht gnug. *Qværitur*: Woher kriegen wir fo vie=||le *Studiofos* die 1: Littauifch, 2: fich von einer halben ¶NB: wüften¹⁶ Hube neh=||ren können?¹⁷

Taigi Lyzijus apskaičiavo, kad jei kiekvieniame didesniame kaime bus pastatyta po mokyklą, tai esant daugiau negu 60 parapijų neužteks nė tūkstančio mokytojų. Laiške jis kėlė du klausimus: 1) kur rasti tiek studijavusiųjų, kurie mokėtų lietuviškai; 2) kaip mokytojams išsimaitinti iš pusės ūbo dar neįdirbtos žemės. Lyzijus sakė žinaš tris asmenis, kurie galėtų dirbti mokytojais, bet jie nenori, nes tikisi tapti kunigais. Lyzijus pranešė Francke'į apie sumanymą, kaip spręsti mokytojų trūkumo klausimą, kurį sakė jau pateikęs ir karaliui tikėdamasis aprobavimo: kaimo mokyklose leisti dirbti amatininkams ir vyresniems jaunuoliams:

Dahero habe vorgefchlagen, die Kirchspiel Schulmeister, die da || felbft *Præcentores* heißen und hin und wieder *Candidati ministe=||rii* feyn, nach *meriten* allemahl zu Prediger Dienfte zu befordern. Lauter *Candidatos ministerii* zu *Præcentoribus* zu nehmen, und zu || Dorffschulmeister aufzusehen Handwerker und endlich gro=||ße Jungen, die nach der *Methode*, die schon in Gutachten entwor=||ffen, erft selber lerneten, waß fie denen andern beybringen fol=||len, und hernach fich immer mehr und mehr übeten, bey welchen || allen alhier *præfens in arena confilium* das beste nechft Gott thun || muß. Wenn Ihre K[önigliche] M[ajeftät] mein unmaaßgeblich Gutachten *appro=||biren*, und *pouvoir* zur *execution* geben werden, hoffe foll ein gut || Theil balde im Stande kommen¹⁸.

Atrodo, kad tuo metu atsirado ir būtinybė daryti skirtį tarp precentoriaus bei mokytojo. Precentorius – tai paparinės mokyklos mokytojas, juo, pasak Lyzijaus, turįs būti universitetą baigęs ir į kandidatų sąrašą įtrauktas asmuo (lot. *Candidatus ministerii*), o kaimo mokytoju universitetinis išsilavinimas nebūtinai.

Akivaizdu, kad Lyzijus privalomojo pradinio mokslo sistemos kūrimą vertino kaip labai sudėtingą. Jos kūrimą 1719 m. Francke'į rašytame laiške netgi prilygino misijai pridurdamas, kad evangeliškajam tikėjimui pavojų keliančios netoli Prūsijos sienų kuriamos katalikų mokyklos, viliojančios jaunimą mokytis tenai¹⁹. Laiškas liudija, kad 9-ias savaites keliaudamas po Prūsijos Lietuvą, Lyzijus parinko vietas mokykloms statyti (iš viso numatė 280 kaimų). Nurodė ir pinigų sumą, kurios reikėtų vienai mokyklai (50 florintų, per 1719 m. planuota pastatyti 120). Jis turėjo minčių ieškoti lėšų ir Anglijoje, todėl prašė Francke's jo laišką persiųsti į Angliją:

P: S: Da Ich weiß, daß der I[iebe] Br[uder] viel nach *Engeland correspon=||diret*, und Ich die *Adresse* von H[err] *Behm* vergeßen, bitte einliegen=||des, weil es etwas mehr vom *Littauifchen* 3uftandt in sich hat, durchzu=||lefen, zu verfiiegeln, und zubefordern²⁰.

Francke's dienoraštyje 1719 m. kovo 31 d. informuojama apie laišką, gautą iš Lyzijaus, kuriuo šis mokyklų klausimu norįs kreiptis į Böhme'ę:

16 Įterpta virš eilutės.

17 Lysius 1718-08-23, 72r.

18 Lysius 1718-08-23, 72r–72v.

19 Lysius [1719-03], 52v; dėl laiško datavimo žr. Aleknavičienė 2001, 189–192.

20 Lysius [1719-03], 53r.

Brief empfangen von Herrn || D[octo]r Lyfius in Königsberg, || welcher das *negotiu[m]* der || Litthauifchen Schulen *re-||com[m]endiret*, auch zu folchem || Behuef an H[errn] || Böhmen in Lon-||den mit eingelegt²¹.

Čia minimas asmuo – Francke’s mokinys Antonas Wilhelmas Böhme (1673–1722), 1693 m. įstojęs į Halės universitetą, 1701 m. išvykęs į Londoną ir 1702 m. įkūręs ten mokyklą. 1705 m. jis tapo rūmų pamokslininku ir užmezgė ryšį tarp Halės pietistų ir anglikonų Krikščioniškojo pažinimo skleidimo draugijos (angl. *Society for Promoting Christian Knowledge*, įkurta 1698). Iš esmės Böhme’s iniciatyva per šią draugiją Anglijoje buvo organizuojama parama Danijos–Halės misijai Rytų Indijoje (vadinamajai *Tranquebaro misijai*)²². Lyzijus apie tai žinojo – 1719 m. kovą rašytame laiške jis mini malabarus, kuriuos atversti į krikščioniškąjį tikėjimą ėmėsis Francke: „Gott hat den I[ie]ben] Br[uder] gebraucht, zu Bekehrung || der *Malabaren*“. *Malabarais* XVIII a. vadinti tamilai, gyvenę Rytų Indijoje, į Indijos vandenyną įtekančios Kaverės deltoje. 1620 m. Danija ten įsigijo nedidelę koloniją Tranquebarą su Dansborgo uostu ir 15–20 kaimų, kuriuose gyveno apie 30 000 gyventojų²³. Dalis jų kalbėjo portugališkai ir buvo katalikai, kita dalis – tamilų kalba ir išpažino senąjį savo tikėjimą. Lyzijus, prašydamas persiųsti laišką Böhme’i, tikėjosi sulaukti panašios paramos ir Prūsijos Lietuvai – tarsi tai irgi būtų misija²⁴.

Böhme’s pietistinių pedagogikos idėjų sklaida Londone buvo produktyvi. Jo iniciatyva Anglijos karaliaus rūmai paskyrė Francke’s įstaigoms 5000 talerių, už kurias 1709–1710 m. Halėje pastatyti Anglų namai (vok. *Englisches Haus*); juose teiktas nemokamas maitinimas 12 neturtingų studentų, atsiunčiamų mokytis iš Anglijos²⁵. Francke per Böhme’ę Londone irgi ieškojo lėšų lietuviškoms mokykloms organizuoti ir mokytojams bei kunigams rengti²⁶.

Lyzijus pranešė Böhme’i ne tik apie mokyklų, bet ir apie mokytojų rengimo reikalus. Tai liudija netrukus atsiradęs kitas įrašas Francke’s dienoraštyje: 1719 m. balandžio 2 d. pažymėta:

H[err] D[octo]r Lyfius von Königs-||berg hat an Herr Böhmen || in Londen gefchrieben, u[nd] weil || es offen gelaßen, ift eine *Copia* || davon genom[m]en, u[nd] hiebey ge-
legt, || zur Nachricht weg[en] d[er] in Littau || zu bestellende[n] Schulmeister²⁷.

Lyzijus informavo Francke’ę ir apie kitą privalomojo pradinio mokslo sistemai aktualų klausimą – mokymo priemonių rengimą. 1719 m. kovą rašytame laiške jis paminėjo Martino Lutherio *Mažąjį katekizmą* įvardydamas jį kaip visuotinį. Tai buvo pirmasis jo tikslas, dėl kurio jis 9-ias savaites keliavęs per Prūsijos Lietuvą (antrasis – vietų mokykloms statyti parinkimas). Galutinio rezultato Lyzijus dar nenurodė – katekizmą tuo metu tikrai „su dideliu vargu palydėjo į kelią“ („mit vieler Mühe zu Wege ge=||bracht“)²⁸.

Bent du Lyzijaus laišakai Francke’i – 1718 m. rugpjūčio 23 d. ir 1718 m. spalio 18 d. – liudija, kad jis nepalaikė idėjos steigti Lietuvių kalbos seminarą Halėje. Jo

21 [Francke] 1719-01-01–1719-12-31 (dienoraš-
tis nepaginuotas).

22 Sträter 1998, 1668.

23 Oehler 1949, 31; Jeyaraj 1997, 137–145.

24 Aleknavičienė 2001, 195–198.

25 Schneider 1955, 387.

26 Winter 1954, 45.

27 [Francke] 1719-01-01–1719-12-31.

28 Lysius [1719-03], 52r.

nuomone, tai esą nepraktiška, trūksta mokymo priemonių, be to, dėl tarmių skirtumo lietuvių kalbos reikia mokytis ten, kur paskui precentoriai ir kunigai dirbs, todėl jis pasiūlė Francke'į geriau iš Halės atsiųsti studentų į Karaliaučius²⁹. Tačiau 1718 m. spalio 18 d. laiške Lyzijus informuoja, kad ką tik gavęs raštą su nurodymu pasiųsti į Halę studentą, galintį mokyti lietuvių kalbos. Norinčio vykti jis nežinąs, vietiniai lietuviai nemoką gramatikos taisyklių („die gebohrene || Littauer keine *præcepta Grammatica* wißen“), o tie, kurie išmoke, nesuinteresuoti vykti kitur jos mokyti. Be to, ir jiems, ir Lyzijui itin aktualūs atrodė kelionės ir gyvenimo išlaidų klausimai³⁰.

Keletas Lyzijaus laiškų yra Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve Berlyne. Vienas jų (3) rašytas Prūsijos karaliui Frydrichui Vilhelmui I 1718 m. spalio 27 d. dėl Lietuvių kalbos seminaro kūrimo reikalų (išlikęs nuorašas; apie jį plačiau 2 sk.). Du laiškai (5–6) rašyti karaliui 1721 m. sausį ir vasarį, kai Lyzijus dar ėjo Prūsijos Lietuvos bažnyčių ir mokyklų inspektorius pareigas, jie susiję su galimu pareigų pasikeitimu mirus vyriausiajam rūmų pamokslininkui Bernardui fon Zandeni jauniesniajam (Bernhard von Sanden der Jüngere, 1666–1721). Su Prūsijos Lietuvos švietimo situacija siejasi ir dar vienas ten pat saugomas laiškas (8), rašytas karaliui 1722 m. liepos 31 d., kuriame pranešama apie mokytojų ir kunigų, galinčių dirbti lietuviškose apskrityse, rengimo problemas Karaliaučiaus universitete³¹ (apie jį plačiau 3 sk.).

Šiuo metu žinomi tokie su bažnyčių ir mokyklų reforma Prūsijos Lietuvoje susiję Lyzijaus laiškai:

(1)	Heinrich Lysius, Brief an August Hermann Francke, 1718-08-23;
StaBi: Francke-Nachlaß, Kapsel 14: Heinrich und Johannes Lysius, Mappe 15, 72r–73v
(2)	Heinrich Lysius, Brief an August Hermann Francke, 1718-10-18;
StaBi: Francke-Nachlaß, Kapsel 14: Heinrich und Johannes Lysius, Mappe 15, 74r–75v
(3)	Heinrich Lysius, Brief an König Friedrich Wilhelm I., 1718-10-27 (Abschrift);
GStA PK: I. HA Rep 76 alt Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen- und Schulsachen, II, Nr. 271, 31r
(4)	Heinrich Lysius, Brief an August Hermann Francke, o. D. [1719-03];
StaBi: Francke-Nachlaß, Kapsel 14: Heinrich und Johannes Lysius, Mappe 15, 52r–53v
(5)	Heinrich Lysius, Brief an König Friedrich Wilhelm I., 1721-01-23;
GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 72a, Nr. 46, 2r–4v
(6)	Heinrich Lysius, Brief an König Friedrich Wilhelm I., 1721-02-15;
GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 72a, Nr. 46, 14r–17v
(7)	Heinrich Lysius, Brief an August Hermann Francke, 1721-04-08;
StaBi: Francke-Nachlaß, Kapsel 14: Heinrich und Johannes Lysius, Mappe 15, 88r–88v
(8)	Heinrich Lysius, Brief an König Friedrich Wilhelm I., 1722-07-31;
GStA PK: XX. HA Rep. 8. Abt. VI. Nr. 1. Bd. 2, 29r–31v

1 lentelė. Henriko Lyzijaus 1718–1722 m. laiškai, susiję su Prūsijos Lietuvos bažnyčių ir mokyklų reforma

²⁹ Lysius 1718-08-23, 72v–73r.

³⁰ Lysius 1718-10-18, 74r–74v.

³¹ Už laiško nuorodą dėkoju doc. dr. Žavintai Sidabraitei.

Šios tematikos Lyzijaus laiškų, be abejo, gali būti ir daugiau, tad paieškos tęstinos toliau. Pridurtina, kad Halėje Francke's įstaigų archyve (vok. *Archiv der Franckeschen Stiftungen in Halle*; toliau – AFSt) yra 1704 m. spalio 16 d. laiškas Philippui Jakobui Speneriui³², keletas rašyti jam kartu su pirmuoju Karaliaučiaus karališkosios mokyklos direktoriumi, vienu pirmųjų Karaliaučiaus pietistų Theodoru Gehru (1663–1707), bet Lyzijus juos tik pasirašęs. Šie laišškai tiesioginių sąsajų su švietimo sistemos kūrimu Prūsijos Lietuvoje neturi – jie rašyti dar iki karaliaus iniciatyvos įvesti privalomąjį pradinį mokslą lietuvių kalba.

1721 m. rugsėjo 22 d. Lyzijus buvo nušalintas nuo mokyklų ir bažnyčių inspektoriaus pareigų³³, todėl jo domėjimasis lietuvių mokymo klausimais nutrūko, atitinkamai sumažėjo informacijos tiek apie švietimo sistemos padėtį lietuviškose apskrityse, tiek apie sprendimų priėmimą Karaliaučiuje bei Berlyne.

2. 1718 M. SPALIO 27 D. LAIŠKAS PRŪSIJOS KARALIUI FRYDRICHUI VILHELMUI I. Kalbant apie laiškus, kuriuose yra duomenų apie Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaro veiklos pradžią, atkreiptinas dėmesys į tai, kad 1718-ieji kaip pirmieji seminaro metai lietuvių istoriografijoje kartais visai neminimi: įkūrimo data laikomi 1723-ieji, o pirmuoju vadovu – Jonas Jokūbas Kvantas (Johann Jakob Quandt, 1686–1772)³⁴. Tiksliai seminaro įkūrimo data iki šiol nežinoma, steigiamasis aktas nerastas, o pats seminaras 1718 m. dokumentuose įvardijamas nevienodai³⁵. Netikslumams koreguoti ir tyrimų spragoms mažinti reikia archyvinių dokumentų, kurie teiktų patikimų duomenų.

Lietuvių kalbos seminaro idėja siejama su 1718 m. birželio 27 d. Prūsijos karalius reskriptu Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakultetui, kad šis pasiūlytų, kaip sudaryti sąlygas išmokti lietuvių kalbos teologiją studijuojantiems vokiečiams, kad jie paskui galėtų dirbti lietuviškuose valsčiuose:

Euch wird ohne Zweifel der *deplorable* Zustand || des Kirchenwesens in unsern litthauschen Ämtern bekan[n]t seyn, || und wie sehr es an geschickten *Subjecten* || zum Predigt Amt mangelt. || Da diesem Mangel durch deutsche *Studiosos Theologiae*, welche die || litthausche Sprache erlernen dürften, abgeholfen werden kann, so || habt ihr zu überlegen, und Bericht zu geben, wie dieser || Zweck am füglichsten zu erreichen ist³⁶.

Iš dokumento matyti, kad karalius orientavosi ne į lietuvių, bet į vokiečių kilmės studentus. Tačiau Teologijos fakultetas, Martyno Liudviko Rėzos (Martin Ludwig

32 Lysius 1704-10-16, 338r–339v.

33 Terveen 1954, 92.

34 Plg. Jonikas 1987, 145; čia netiksliai nurodomas ir Kvanto vadovavimo laikotarpis: vadovavo ne 1723–1737, bet 1723–1727 m.; dėl įkūrimo 1723 m. plg. Gineitis 1998, 59. Kartais teigiama, kad seminaras įsikūręs 1723 m. ir jam vadovavęs Henrikas Lyzijus (Skrupskelis 1967, 15) ir pan.

35 Citavičiūtė 2004, 43.

36 Rėza 2003, 52. Dokumentas, kurį minėjo ir publikavo Danielius Heinrichas Arnoldtas (Arnoldt 1746, 133–134, reskriptas skyriuje „Beylagen zum 3weyten Theil der Hiftorie der Königsbergifchen Univerfität“, p. 36–37), o vėliau citavo Rėza, dabar saugomas Olštynė: Archiwum Państwowe w Olsztynie: Universität, 1646/851, 232r–235v; vertimą į lietuvių kalbą žr. Citavičiūtė 2004, 41–43.

Rhesa, 1776–1840) duomenimis, pasiūlęs įsteigti Lietuvių kalbos seminarą ir išsiuntinėti į visus lietuviškus valsčius įsakymą, kad atsiųstų į universitetą vietinių mokinių, gerai mokančių lietuviškai³⁷.

1718 m. spalio 27 d. laiške Prūsijos karaliui Lyzijus pranešė, kad jis supažindinęs rūmų tarėją Gretschą su pavedamuoju raštu, nes jie abu įpareigoti rūpintis mokyklų steigimu:

Da Ew[re] König[liche] Majestät fub dato Berlin d[en] 19^a Sept[embris] 1718.³⁸ mir und dem || Cam[m]er=Rath Gretsck allergnädigt die Einrichtung der Schulen in Litthauen com=||mittiret, fo habe das allergnädigte Commisforiale demselben alfofort com=||municiret, und Wir werden mit Gottes Beyftand nicht es unterlaßen, was || zur Erhaltung Ew[rer] König[lichen] Majestät heylfamen Gnades in Unfere[n] Kräften || und Vermögen ift³⁹.

Laiškas rodo, kad po to, kai kilo idėja įsteigti Karaliaučiaus universitete Lietuvių kalbos seminarą, mokymosi procesas iškart neprasidėjo: pačioje spalio pabaigoje kalbama dar tik apie būsimą seminarą ir su juo susijusius organizacinius klausimus. Lyzijus sako į seminarą numatęs priimti 12–20 studentų:

nach eben folchem allergnädigten Com=||misforiali ein Seminarium Litthuanicum, daher tüchtige Studiofi zu Præcen=||tores künftig können genommen werden, aufgerichtet werden, und dazu || 12 bis 20 Studiofi, die dazu vorfchlagen werde, im Alumnat und Con=||victorio angenommen werden follen⁴⁰.

Dėl būsimų studentų apgyvendinimo alumnate ir konvikte jis dar turėsiąs tartis su vyriausiais apskričių kunigais, dėl kitų minėtame rašte nurodytų klausimų – ir su Francke, be to, turėsiąs siųsti ataskaitas karaliui, todėl prašo, kad karalius įsakytų universiteto senatui ir rektoriui leisti jam susirašinėti nemokamai⁴¹. Rektoriaus pareigas 1718 m. žiemos semestrą ėjo vyriausiasis rūmų pamokslininkas Bernardas fon Zandenas jaunesnysis⁴². Jis, kaip ir jo tėvas Bernardas fon Zandenas vyresnysis (Bernhard von Sanden der Ältere, 1636–1703)⁴³, priklausė liuteronams ortodoksams, nuo 1709 m. buvo pirmasis universiteto profesorius bei Sembos konsistorijos tarėjas. Lyzijus autobiografijoje rašė, jog vykdydamas karaliaus patikėtą projektą turėjęs žiūrėti, kad nepažeistų Zandeno jurisdikcijos: „brauchte darin die Vorsichtigkeit, dass dem Herrn Dr. v. Sanden an seinen juribus nichts abgehen sollte“⁴⁴.

Pagrindiniai dalykai, kuriuos paliudija šis laiškas, trys: 1) 1718 m. žiemos semestrą materialioji Lietuvių kalbos seminaro bazė Karaliaučiaus universitete dar nebuvo

37 Rėza 2003, 52–53, 78–79.

38 Atkreiptinas dėmesys į įpareigojimo datą: istoriografinėje literatūroje paprastai nurodoma rugsėjo 9 d. (Keil 1886, 112; Rogge 1881, 119; Brehm 1913, 62–63 [Brehmas rėmėsi dokumentu: „E. M. 42 a 149“]). Manytina, kad rugsėjo 19 d. – klaida, atsiradusi darant nuorašą.

39 Lysius 1718-10-27, 31r.

40 Lysius 1718-10-27, 31r.

41 Lysius 1718-10-27, 31r.

42 Hase 1890b, 343–344.

43 Bernardas fon Zandenas vyresnysis kilęs iš Įsruties, 1688 m. paskirtas vyriausiuoju rūmų pamokslininku ir pirmuoju universiteto profesoriumi, 1701 m. – titulinio vyskupu (Hase 1890a, 342–343).

44 Rogge 1881, 119.

sukurta ir mokomoji veikla nevyko (1718-ieji – dar tik seminaro idėjos ir parengiamųjų žingsnių metai, reali veikla prasidėjo 1719 m. vasaros semestra⁴⁵); 2) Lyzijus siekė pritraukti studentų iš Prūsijos Lietuvos ir parūpinti jiems lengvatų (alumnatą, konvikta); 3) karalius pageidavo ataskaitų, taigi laukė informacijos apie būsimo seminaro veiklą.

3. 1722 M. LIEPOS 31 D. LAIŠKAS PRŪSIJOS KARALIUI FRYDRICHUI VILHELMUI I. 1722 m. liepos 31 d. laiškas svarbus dėl kelių priežasčių. Visų pirma jis rodo, kad Lietuvių kalbos seminaras Karaliaučiuje veikė bent dvejus metus, o paskui jo veikla nutrūko. Rėza, seminarui vadovavęs 1810–1840 m., jo istorijoje *Geschichte und Verfassung des litthauischen Seminariums auf der Universitaet zu Königsberg* (1811) teigė, kad seminaras veikęs vos vienus metus ir savaime nunykęs: „sogennante *Seminarium* kaum ein Jahr lang gedauert, da es von sich selbst verfallen“⁴⁶. Kai kurie Rėza sekantys tyrėjai taip pat mini tik vienų metų darbą⁴⁷. Pats Lyzijus savo vadovautą laikotarpį laiške apibrėžia kaip dvejus metus ir pradėtus trečius:

Da aber folche Anftalten kaum 3wey bis ins dritte Jahr gehabt habe, allerhand Hinder=niße auch darinnen mir gemacht wor=den: fo habe fie dahin nicht bringen kön=nen, wohin fie durch Gottes Gnade || wurde gebracht feyn, wenn mehr 3eit || und weniger Hinderniße gehabt hätte⁴⁸.

Pretekstas parašyti laišką karaliui buvo 1722 m. liepos 9 d. karaliaus atsiųstas raštas Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakultetui prašant paaiškinti, kodėl sustojo seminaro veikla ir kaip ją vėl atkurti. Pridurtina, kad siekdamas atkurti seminarą, karalius ėmėsi veiksmų keliomis kryptimis – ne tik per Teologijos fakultetą, bet ir per bažnyčių bei mokyklų priežiūros komisiją, Prūsijos vyriausybę, pavienius teologus Karaliaučiuje ir Berlyne⁴⁹.

Seminaro sunykimo priežastys, Rėzos nuomone, buvo dvi: iš dalies lietuvių kilmės studentų trūkumas, iš dalies – sunkumai vokiečiams išmokti lietuviškai⁵⁰. Tačiau Lyzijaus laiškas atskleidžia visai kitokią priežastį: kai po vyriausiojo rūmų pamokslininko Bernardo fon Zandeno jaunesniojo mirties (jis mirė 1721 m. sausio 22 d.) Lyzijus iš Pilies bažnyčios buvo perkeltas į Lyvenikę (vok. *Löbenicht*), o Kvantui paskirta vyriausiojo rūmų pamokslininko vieta ir pavesta bažnyčių bei mokyklų priežiūra, jis nebebuvo įpareigotas rūpintis tuo, kas paskirta Kvantui. Be kita ko, kaip sako Lyzijus, Kvantas jam kištis nė nebūtų leidęs:

Als aber beÿ Abfterben des D[octoris] v[on] Sanden || Ew[rer] König[lichen] Majestet gefallen mich von || der Schloß Kirchen nach dem Löbe=||nicht zu verſetzen, und dem D[octori] || Qvanden nebft der erſten Hoffpre=||diger Stelle die *Inspection* über die || Kirchen und Schulen aufzutragen, iſt || mir nicht erlaubet gewefen, Ihme da=rinnen

45 Plačiau apie tai žr. Aleknavičienė 2018, 15–55.

46 Rėza 2003, 53, 79.

47 Plg. Bogdan 1994, 398; hipotezes dėl veiklos žr. Citavičiūtė 2004, 45–51.

48 Lysius 1722-07-31, 30v.

49 Aleknavičienė 2018, 34–39.

50 Rėza 2003, 53, 79.

Vorgriff zu thun, und mich || zu meliren in dem Ampt, was Ihm || anbefohlen ift, wie Ich denn auch ein || gnugfahmes *Documentum* habe, || daß Er es nicht würde gelitten haben⁵¹.

Taigi seminaro veikla sustojo dėl to, kad Lyzijus nebuvo paskirtas vyriausiuoju rūmų pamokslininku, o ankstesni jo įgaliojimai dėl bažnyčių bei mokyklų priežiūros 1721 m. rugsėjo 22 d. perduoti Kvantui.

Atsakyti į klausimą dėl seminaro veiklos pertrūkio nebuvo tiesioginė Lyzijaus pareiga – karaliaus laiškas adresuotas Teologijos fakultetui. Lyzijaus nuomone, apie šias aplinkybes turįs pranešti vyriausiasis rūmų pamokslininkas, t. y. Kvantas. Kvantas tuo metu dirbo ir ordinariniu teologijos profesoriumi (nuo 1714). Lyzijus karaliui parašė tik nenorėdamas būti kaltinamas tuo, dėl ko iš tiesų nesijautė kaltas. Bažnytinių pareigų perskirstymas ir įgaliojimų nepratęsimas buvo karaliaus valia. Lyzijus laiške išdėstė, kaip jis vadovavo seminarui ir kokių rezultatų pasiekė, paminėjo ir tai, kad būtų pasiekęs dar daugiau, jei jam būtų buvę duota daugiau laiko ir nebūtų daroma tiek kliūčių (jos neįvardijamos). Tačiau Lyzijus nepateikė ir jokių rekomendacijų, kaip atkurti seminarą, tuo tarsi parodydamas, kad domėtis jo veikla daugiau nebenori.

Laiškas svarbus dar ir dėl to, kad jame bent trumpai aprašomi seminaro veiklos principai bei rezultatai. Studentai seminare lietuvių kalbos mokėsi savarankiškai, bet buvo kontroliuojami vadovo ir egzaminuojami Sembos konsistorijos:

So || habe die Veranstaltung gemacht, daß eine || Anzahl *Studioforum* alle Tage Sechs Stun=||den *privatisime* informiret worden, als || 3wey Stunden in der Litthauifchen Sprache, || 3wey Stunden im Griechifchen und Hebrä=||ifchen, und 3wey Stunden in *Theologicis*, || und dieses zu folcher Zeit, da Sie die *Le-||ctiones publicas* der *Profesorum The-||logiæ* nicht verfäumen dörfften. Wobey || die Aufficht hatte, daß Sie ihre *Lectio-nes* || wahrnehmen und das verordnete *elabori-||ren* muften⁵².

Grupė seminaro studentų buvo Sembos konsistorijos pripažinti tinkamai parengtais ir jau įtraukti į kandidatų tarnauti Prūsijos Lietuvoje sąrašą, o trys, atsiradus laisvoms vietoms, paskirti į mokyklas Klaipėdoje, Būdviečiuose (Ragainės aps.) ir Enciūnuose (Įsruties aps.):

Dadurch ift fo viel außge=||richtet worden, daß eine Parthey gefchick=||ter *subjectorum* vom hiefigen *Confistorio* || *examini*ret vor tüchtig und gut erfun=||den, und in *numerum Candidatorum* || *ministerii Litthuanorum* <←*Litthuanici*> genommen wor=||den. Es find auch bey vorgefallener *Va-||cance* aus denenfelben befetzet wor=||den eine Schule in *Memel*, die zu *Bu-||deweten Ragnitfchen*, und die zu *Entzuh-||nen Infterburgifchen* Amptes⁵³.

Apie pirmųjų metų seminaro darbo metodus ir rezultatus duomenų iki šiol išvis neturėta. Daugiau jų yra iš vėlesnio etapo. Karaliaus iniciatyva seminaras netrukus buvo atkurtas. 1723 m. balandžio 8 d. naujasis bažnyčių ir švietimo komisijos vado-

51 Lysius 1722-07-31, 30v–31r.

53 Lysius 1722-07-31, 30r–30v.

52 Lysius 1722-07-31, 29v–30r.

vas W. H. von Mansbergas ir Kvantas pateikė karaliui pasiūlymus dėl seminaro atnaujinimo. Tai liudija 1723 m. balandžio 27 d. karaliaus raštas, kuriuo jis informavo universiteto vadovybę, kad pasiūlymus gavęs balandžio 8 d. ir juos aprobavęs⁵⁴. Karaliui buvo nusiųstas Mansbergo ir Kvanto parengtas seminaro statutas. Jį karalius aprobavo 1723 m. gegužės 20 d., universitetą apie tai informavo 1723 m. birželio 1 d.⁵⁵ Reali atkurto seminaro veikla prasidėjo 1723 m. žiemos semestrą.

4. IŠVADOS. Šiuo metu žinomas Henriko Lyzijaus epistolinis palikimas, susijęs su Prūsijos Lietuvos bažnyčių ir mokyklų reikalais, nėra didelis (8 laišakai), bet teikiantis svarbios informacijos tiek apie tuometę švietimo padėtį, tiek apie pastangas įvesti privalomąją pradinę mokslą lietuvių kalba.

Karaliaus Frydricho Vilhelmo I įpareigojimai Lyzijui kurti privalomojo pradinio mokslo sistemą lėmė ir nuolatinę korespondenciją švietimo klausimais su Prūsijos karaliumi Frydrichu Vilhelmu I ir Halės universiteto profesoriumi Augustu Hermannu Francke. Du Lyzijaus laišakai, rašyti karaliui (saugomi Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve Berlyne [vok. *Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz*; GStA PK]), yra svarbūs kaip šaltiniai, liudijantys apie iki šiol menkai dokumentuotą pradinį Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaro veiklos etapą – 1718–1721 m.

1718 m. spalio 27 d. laiškas leidžia daryti išvadą, kad 1718 m. žiemos semestrą seminaras dar neveikė: materialioji bazė nebuvo sukurta ir mokomoji veikla nevyko, buvo atliekami tik organizaciniai parengiamieji veiksmai. Lyzijus siekė pritraukti studentų (12–20) iš Prūsijos Lietuvos ir parūpinti jiems lengvatų: alumnatą bei konvikta.

1722 m. liepos 31 d. laiškas paliudija tokius seminaro veiklos faktus: 1) Lyzijaus vadovaujamas seminaras Karaliaučiuje veikė bent dvejus metus ir pradėjo trečiuosius; 2) jo veikla 1721 m. nutrūko ne dėl studentų trūkumo ar negebėjimų mokytis ir ne dėl Lyzijaus kaltės; tai lėmė organizaciniai karaliaus sprendimai: vyriausiojo rūmų pamokslininko pareigų Lyzijui nesuteikimas ir jo įgaliojimų rūpintis bažnyčių bei mokyklų priežiūra nutraukimas; 3) seminaras veikė pagal Lyzijaus nustatytus principus; 4) seminaro veikla buvo produktyvi: parengė grupę Prūsijos Lietuvoje tarnauti tinkamų asmenų, trys iš jų, atsiradus laisvoms vietoms, pradėjo dirbti mokyklose.

Šaltiniai ir literatūra:

- ALEKNAVIČIENĖ, ONA, 2001: „Henricho Lyzijaus laiškas Augustui Hermannui Francke'ui“, *ALT* 3, 187–206.
- ALEKNAVIČIENĖ, ONA, 2005: „Heinrich Lysius' Missionsarbeit in Preussisch-Litauen nach seinen Briefen an August Hermann Francke“, *Hallesche Forschungen* 17/2: *Interdisziplinäre Pietismusforschungen. Beiträge zum Ersten internationalen Kongress für Pietismusforschung 2001*,

⁵⁴ Friedrich Wilhelm I. 1723-04-27, 32r–32v.

⁵⁵ Citavičiūtė 2004, 52. Apie seminaro atkūrimo aplinkybes ir jo veiklos organizavimą

po atkūrimo plačiau žr. Aleknavičienė

2018, 34–47; Triškaitė 2018, 56–103.

- hrsg. von Udo Sträter in Verbindung mit Hartmut Lehmann, Thomas Müller-Bahlke, Johannes Wallmann, Tübingen: Max Niemeyer Verlag GmbH, 675–688.
- ALEKNAVIČIENĖ, ONA, 2018: „Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras: 1718–1723 m.“, *Senoji Lietuvos literatūra* 46, 15–55.
- ALWAST, JENDRIS, 1987: „Lysius, Heinrich“, *Neue Deutsche Biographie* 15, Berlin: Duncker & Humblot, 592–593.
- ARNOLDT, DANIEL HEINRICH, 1746: *D. Daniel Heinrich Arnoldts, ausführliche, und mit Urkunden verfehene Hiftorie der Königsbergifchen Univerfität. Zweyter Theil [...]. Königsberg in Preußen, verlegt und druckts Iohann Heinrich Hartung. 1746.*
- BOGDAN, DANUTA, 1994: „Das Polnische und das Litauische Seminar an der Königsberger Universität vom 18. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts“, *Nordost-Archiv. Zeitschrift für Regionalgeschichte* 3(2), 393–425.
- BREHM, JOHANNES, 1913: *Entwicklung der evangelischen Volksschule in Masuren im Rahmen der Gesamtentwicklung der preussischen Volksschule von der Reformation bis zur Regierungszeit Friedrich Wilhelms I. [...]. Königsberg i. Pr. Druck von Karg und Manneck.*
- CITAVIČIŪTĖ, LIUCIJA, 2004: *Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras. Istorija ir reikšmė lietuvių kultūrai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- [FRANCKE, AUGUST HERMANN,] 1719-01-01–1719-12-31: Tagebuch von August Hermann Francke, Halle / Saale; AFSt/H A 173: 1.
- FRIEDRICH WILHELM I., 1723-04-27: [Reskript an die Königsberger Universität wegen Restaurierung des Seminarii Lithuanici], (Abschrift); GStA PK: I. Ha Rep. 76 alt Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen- und Schulsachen, II, Nr. 271, 32r–32v.
- GINEITIS, LEONAS, 1998: *Kristijono Donelaičio aplinka*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- HASE, KARL ALFRED VON, 1890a: „Sanden, Bernhardt von (1636 bis 1703)“, *Allgemeine Deutsche Biographie* 30, Leipzig: Duncker & Humblot, 342–343.
- HASE, KARL ALFRED VON, 1890b: „Sanden, Bernhardt von (1666 bis 1721)“, *Allgemeine Deutsche Biographie* 30, Leipzig: Duncker & Humblot, 343–344.
- JEYARAJ, DANIEL, 1997: „Die Wechselwirkung zwischen Kirche und Kultur in der Frühen Tranquebar-Mission“, *Es begann in Halle... Missionswissenschaft von Gustav Warneck bis heute*, hrsg. von Dieter Becker, Andreas Feldkeller, Erlangen: Verlag der Ev.-Luth. Mission, 137–145.
- JONIKAS, PETRAS, 1987: *Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje. Visuomeniniai lietuvių kalbos istorijos bruožai*, Chicago: Lituaniistikos instituto leidykla.
- KEIL, ADOLF, 1886: „Das Volksschulwesen im Königreich Preussen und Herzogthum Lithauen unter Friedrich Wilhelm I“, *Altpreussische Monatsschrift* 23, 93–137.
- KRAMER, GUSTAV, 1878: „Francke, August Hermann“, *Allgemeine Deutsche Biographie* 7, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 219–231.
- „Lebens-Befchreibung D. HENRICI LYSII“, *ACTA BORUSSICA [...]. Des III Bandes, Erstes Stück*, Königsberg und Leipzig, bey Chriftoph Gottfried Eckart. Anno 1732, 52–67.
- LEHNERDT, [MAX,] 1974: „Lysius, Heinrich“, *Altpreussische Biographie* 1, hrsg. von Christian Krollmann, Marburg / Lahn: N. G. Elwert Verlag, 414.

- LYSIUS, HEINRICH, 1704-10-16: Brief an Philipp Jakob Spener; AFSt: D 88, 338r–339v.
- LYSIUS, HEINRICH, 1718-08-23: Brief an August Hermann Francke; StaBi: Francke-Nachlaß, Kapsel 14: Heinrich und Johannes Lysius, Mappe 15, 72r–73v.
- LYSIUS, HEINRICH, 1718-10-18: Brief an August Hermann Francke; StaBi: Francke-Nachlaß, Kapsel 14: Heinrich und Johannes Lysius, Mappe 15, 74r–75v.
- LYSIUS, HEINRICH, 1718-10-27: Brief an König Friedrich Wilhelm I. (Abschrift); GStA PK: I. HA Rep 76 alt Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen- und Schulsachen, II, Nr. 271, 31r.
- LYSIUS, HEINRICH, [1719-03]: Brief an August Hermann Francke, o. D.; StaBi: Francke-Nachlaß, Kapsel 14: Heinrich und Johannes Lysius, Mappe 15, 52r–53v.
- LYSIUS, HEINRICH, 1721-01-23: Brief an König Friedrich Wilhelm I.; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 72a, Nr. 46, 2r–4v.
- LYSIUS, HEINRICH, 1721-02-15: Brief an König Friedrich Wilhelm I.; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 72a, Nr. 46, 14r–17v.
- LYSIUS, HEINRICH, 1721-04-08: Brief an August Hermann Francke; StaBi: Francke-Nachlaß, Kapsel 14: Heinrich und Johannes Lysius, Mappe 15, 88r–88v.
- LYSIUS, HEINRICH, 1722-07-31: Brief an König Friedrich Wilhelm I.; GStA PK: XX. HA Rep. 8. Abt. VI. Nr. 1. Bd. 2, 29r–31r.
- OEHLE, WILHELM, 1949: *Geschichte der deutschen evangelischen Mission 1: Frühzeit und Blüte der deutschen evangelischen Mission 1706–1885*, Baden-Baden: Verlag Wilhelm Fehrholz.
- RĖZA, MARTYNAS LIUDVIKAS, 2003: *Lietuvių kalbos seminaro istorija, iš vokiečių kalbos vertė ir parengė Liucija Citavičiūtė*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- ROGGE, ADOLF, 1881: „D. Heinrich Lysius in Litauen und Masuren“, *Altpreussische Monatschrift* 18, 116–135.
- SCHILLER, CHRISTIANE, 1994: „Die Litauischen Seminare in Königsberg und Halle. Eine Bilanz“, *Nordost-Archiv. Zeitschrift für Regionalgeschichte* 3(2), 375–392.
- SCHNEIDER, FRIEDRICH, 1955: „Böhme, Anton Wilhelm“, *Neue Deutsche Biographie* 2, Berlin: Duncker & Humblot, 387.
- SKRUPSKELIS, IGNAS, 1967: *Lietuviai XVIII amžiaus vokiečių literatūroje*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademijos leidinys.
- STADELMANN, RUDOLPH, 1878: *Friedrich Wilhelm I. in seiner Thätigkeit für die Landescultur Preussens. Von Dr. Rudolph Stadelmann, Königl. Oeconomie-Rath*. Leipzig Verlag von S. Hirzel.
- STRÄTER, UDO, 1998: „Böhme, Anton Wilhelm“, *Religion in Geschichte und Gegenwart. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft* 1, Tübingen: Mohr Siebeck, 1668.
- TERVEEN, FRITZ, 1954: *Gesamtstaat und Retablissement. Der Wiederaufbau des nördlichen Ostpreußen unter Friedrich Wilhelm I 1714–1740*, Göttingen etc.: Musterschmidt.
- TRIŠKAITĖ, BIRUTĖ, 2018: „Keletas naujų duomenų apie Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminarą 1723 m.“, *Senoji Lietuvos literatūra* 46, 56–103.
- WINTER, EDUARD, 1954: *Die Pflege der west- und südslawischen Sprachen in Halle im 18. Jahrhundert. Beiträge zur Geschichte des bürgerlichen Nationwerdens der west- und südslawischen Völker*, Berlin: Akademie Verlag.
- WOTSCHKE, THEODOR, 1928: *Georg Friedrich Rogalls Lebensarbeit nach seinen Briefen*, Königsberg i. Pr.: Kommiffionsverlag Ferd. Beyers Buchhandlung Thomas & Oppermann.

Ona Aleknavičienė

LETTERS FROM HEINRICH LYSIUS (1718, 1722) TO FREDERICK
WILHELM I, THE KING OF PRUSSIA, ON THE LITHUANIAN
LANGUAGE SEMINAR AT THE UNIVERSITY OF KÖNIGSBERG

Summary

The epistolary legacy of Heinrich Lysius (Lith. *Henrikas Lyzijus*, 1670–1731) related to the affairs of the churches and schools of Prussian Lithuania provides insight into both, the then state of education and the efforts to introduce the Lithuanian language as a subject of compulsory primary education. The legacy of this theme is stored in several German memory institutions (now 8 letters are known) but the search for letters and documents must be continued. Their part containing data on the establishment of the educational system in Prussian Lithuania in 1710s–1720s is analysed here.

The obligations of King Friedrich Wilhelm I to Lysius to establish a compulsory primary education system was also dictated by the continuous correspondence on education issues with Frederick Wilhelm I, the King of Prussia, and August Hermann Francke (1663–1727), a professor at the University of Halle. Two letters by Lysius, which were written to Frederick Wilhelm I, the King of Prussia (1688–1740, ruled in 1713–1740), are kept in the Secret State Archives of the Prussian Cultural Heritage Foundation (Ger. *Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz*; GStA PK), are significant as sources bearing evidence to the initial stage of the activities of the Lithuanian language seminar at the University of Königsberg in 1718–1721, which had been scarcely documented until now.

The letter dated 27 October 1718 allows for the conclusion that in the winter semester of 1718 the seminar was not yet open: the facilities and resources had not been established, no educational activities took place, and only organisational preparatory actions were carried out. At that time, Lysius only sought to attract students (12–20) from Prussian Lithuania and to provide them with preferences: aluminate and convict.

The letter dated 31 July 1722 bears evidence to the following facts relating to the activities of the seminar: (1) the seminar led by Lysius in Königsberg was conducted for at least two years and was started for a third year; (2) its activities terminated in 1721 not due to the lack of students or their inability to learn and not through the fault of Lysius; but rather as a result of organisational decisions of the King: the refusal to grant the post of the senior preacher of the chamber to Lysius and the termination of his powers to take care of churches and schools; (3) the seminar was conducted according to the principles set by Lysius; (4) the activities of the seminar were productive: it prepared a group of persons suitable for serving in Prussian Lithuania and three of them, when vacancies opened, began working in schools.

ONA ALEKNAVIČIENĖ
Raštijos paveldo tyrimų centras
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5
LT-10308, Vilnius, Lietuva
el. p.: ona.aleknaviciene@lki.lt

Gauta 2019 m. liepos 12 d.

LAIŠKŲ PUBLIKAVIMO PRINCIPAI. Skelbiami dviejų laiškų perrašai ir vertimai į lietuvių kalbą, antrojo laiško dedama ir faksimilė. Perrašai parengti pagal dokumentinio leidimo principus. Laiškai parašyti vokiškai gotikiniu naujųjų laikų pasviruoju raštu su intarpais prancūzų ir lotynų kalba lotynišku raštu. Vokiškas tekstas perteikiamas stačiuoju šriftu, intarpai išskiriami pasviruoju. Taisyms nurodomi išnašose. Įrašai, rašyti kito asmens, paliekami tekste ir komentuojami išnašose. Trumpiniai išskleidžiami tiek perraše, tiek vertime, trūkstamas dalis prirašant laužtiniuose skliaustuose. Dalykiniai komentarai pateikiami prie vertimo.

1. HEINRICH LYSIUS, BRIEF AN KÖNIG FRIEDRICH WILHELM I, 1718-10-27 (Abschrift); GStA PK: I. HA Rep 76 alt Ältere Oberbehörden für Wissenschaft, Kunst, Kirchen- und Schulsachen, II, Nr. 271, 31r.

præ[titum] 27^a Oct[obrī] 1718⁵⁶.
Tit[ulī] Reg[is]

Da Ew[re] Königl[iche] Majestät fub *dato Berlin* d[en] 19^a Sept[embris] 1718.⁵⁷ mir und dem *Cam[m]er=Rath Grefsch* allergnädigft die Einrichtung der Schulen in *Litthauen* *com=mittiret*, fo habe das allergnädigfte *Commisforiale* demfelben alfofort *com=municiret*, und Wir werden mit Gottes Beÿftand nicht es unterlaßen, was zur Erhaltung Ew[rer] Königl[ichen] Majestät heÿlfamen Gnades in Unfern Kräften und Vermögen ift. Indem aber nach eben folchem allergnädigften *Com=missforiali* ein *Seminarium Litthuanicum*, daher tüchtige *Studiofi* zu *Præcen=tores* künfftig können genommen werden, aufgerichtet werden, und dazu 12 bis 20 *Studiofi*, die dazu vorfchlagen werde, im *Alumnat* und *Con=vectorio* angenommen werden follten, auch ich nicht allein mit deren Ertzpriestern in Litthauen darüber einfältig, fondern auch dem allergnädigften Befehl zu Folge, mit *Prof[essor] Franc*⁵⁸ im *Halle* werde *correspondiren* müßen, imgleichen die befohlene Berichte an Ew[re] Königl[iche] Majestät einfenden: So bitte gehorfamft fo wol an *Rectorem* und *Senatum Academicum* des *Alumnats* und *Convictorii* halber allergnädigft anzubefehlen, daß in folcher Sache an mir kommende oder von mir abgehende Briefe auf der Poft freÿ feÿn follten. Ich wil auf einem Gewißen Sorge tragen, daß folche Freÿheit weder von mir noch deren an mich fchreibenden in *privat affairen* gemißbrauchet werde und allezeit von Herren [etc.]

H[enricus] Lysius

56 Tai karaliaus kanceliarijos įrašas. Kadangi čia laiško nuorašas, tai šis įrašas ir tolesnis karaliaus titulų nurodymas nepriskirtini laiško autoriui.

57 Nuoraše veikiausiai klaida – specialus įsakymas (instrukcija) Henrikui Lyzijui ir Wolfui Gretschiui iš Berlyno išsiųstas 1718 m. rugsėjo 9 d.

58 Franc←Frann

Vertimas

įteik[ta] 1718 m. spalio 27 d.⁵⁹
Kar[aliaus] tit[ulai]

Kadangi Jū[sų] Karališ[koji] Didenybė Berlyne 1718 m. rugsėjo 19 d.⁶⁰ man ir rūmų tarėjui Gretschui⁶¹ maloningai patikėjo mokyklų Lietuvoje steigimą, tai aš su tuo maloningu pavedamuoju raštu tuoj pat jį supažindinau ir mes su Dievo pagalba padarysime, kas pildant vertingą Jū[sų] Karališ[kosios] Didenybės malonę yra pagal mūsų jėgas ir galimybes. Bet kadangi pagal tą patį maloningą pavedamąjį raštą bus steigiamas Lietuvių [kalbos] seminaras, iš kurio stropūs studentai ateityje galės būti skiriami precentoriais, be to, nuo 12-os iki 20 studentų, kuriuos aš pasiūlysiu, turės būti priimti į alumnatą ir konvikta, o aš dėl to privalėsiu susirašinėti ne vien su Lietuvos⁶² vyriausiais kunigais tiesiogiai, bet, vykdydamas maloningąjį įsakymą, ir su prof[esoriumi] Francke⁶³ Halėje, taip pat Jū[sų] Karališ[kajai] Didenybei siųsti pageidaujamas ataskaitas, tai nuolankiausiai prašau dėl alumnato ir konvikto [reikalų] maloniausiai įsakyti Rektoriui⁶⁴ ir Akademijos⁶⁵ senatui, kad šiuo klausimu man ateinantys ar mano siunčiami laišakai eitų per paštą nemokamai. Aš noriu sąžiningai prisimti atsakomybę, kad tokia laisve asmeniniams reikalams nepiktnaudžiausime – nei aš, nei man rašantys. Visada Pono [ir t. t.].

H[enrikas] Lyzijus

2. HEINRICH LYSIUS, BRIEF AN KÖNIG FRIEDRICH WILHELM I, 1722-07-31; GStA PK: XX. HA Rep. 8. Abt. VI. Nr. 1. Bd. 2, 29r–31r.

[29r] Allerdurchlauchtigster Großmächtigster
König
Allernädigster Herr!

D[octo]r Lysius in Königs=
berg ftahtet befohle=
ner maaßen aller=
untherthänigften Be=
richt ab, vom Semi-
nario Lithuanico.

ᵿpræ[stitum] d[en] 4^{te[n]} Aug[ustī] 1722⁶⁶

⁵⁹ Žr. išn. 56.

⁶⁰ Dėl datos žr. išn. 57.

⁶¹ Wolfas Gretschas – Karaliaučiaus rūmų tarėjas.

⁶² Turima galvoje Prūsijos Lietuva.

⁶³ Augustas Hermannas Francke (1663–1727) – Halės universiteto profesorius, 1698 m. įkūręs Francke's įstaigas (vok. *Franckesche Stiftungen*).

⁶⁴ Karaliaučiaus universiteto rektoriaus pareigas 1718 m. žiemos semestrą ėjo vyriausysis rūmų pamokslininkas Bernardas fon Zandenas jaunesnysis (1666–1721).

⁶⁵ T. y. Karaliaučiaus universiteto.

⁶⁶ Prirašyta kito asmens.

Allerdurchlauchtigster Durchmüchtigster
König,
Allergnädigster Herr!

D. Lyzijaus laiškai
viena iš paskutinių
rašytinių pildymų
Lietuvių kalbos
seminario
Lithuanicus.

prag. d. 4to aug. 1722

Wir Königl. Majestet sub dato Berlin d.
9 Jul. 1722: Wir haben Theologisches Facultät
allergnädigst anbefohlen, zu beauftragen: was
wird wollen einsegnen das gungliche Seminarium
Lithuanicum in Inghall zu vernehmen und wie
es werden einsegnen werden können: So wird
Inghall jenen Lithuanicum einsegnen
haben, wie selben davon collegialiter nicht
angeführt. Allergnädigst als Inghall Inghall
von ihm nun Anweisung angestanden, da die
auch Inghall nunmehr melien. Wir haben
den nunmehr Inghall nunmehr, allergnädigst
Inghall und pflichtmäßig zu beauftragen: Was
wie nun einsegnen jenen d. Königl. Ma-
jestet nun als beauftragen Inghall D. v. Lan-
den

D. v. Pelmen Kopiergesch

299 Henriko Lyzijaus laiškai (1718, 1722)
Prūsijos karaliui Frydrichui Vilhelmui I
dėl Karaliaučiaus universiteto
Lietuvių kalbos seminaro

Den adjungierten Goffen in specie
in Inspection von in Linien und
den angestellten allgerichtlichem committir-
ten: die bald in was für gerichten, das wolle
für, vorkommen zu lassen, das demnach wird
gehört und studiert in Lillienfeld
Praxis am die sein. Damit wenn ja
nicht in vorkommen velle dergleichen und studii-
ere dergleichen vorkommen vorkommen, vorkommen
das in dergleichen in dergleichen dergleichen
und gehört und gehalten subjectis
indem vorkommen vorkommen vorkommen, welche
über in vorkommen vorkommen vorkommen ist
dieses in dergleichen dergleichen, und vorkom-
men vorkommen dergleichen dergleichen
vorkommen dergleichen. Weil nun dergleichen
für König Majestät allgerichtlichem
vorkommen dergleichen und für König Majestät
vorkommen allgerichtlichem approbirt: so
haben in vorkommen dergleichen, das nun
vorkommen

Da Ew[re] König[liche] *Majestet sub dato Berlin d[en]*
9 Jul[ii] 1722: hiesiger *Theologifchen Facultet*
allergnädigt anbefohlen, zu berichten: wodurch
das vorhin aufgerichtet gewefene *Seminarium*
Lithuanicum in Verfall gekommen und wie
es wieder eingerichtet werden könne: So wird
dieselbe schon allerunterthänigt vorgeftellet
haben, wie felber davon *collegialiter* nichts
beywohne. Allermaaßen an dieselbe deswe=
gen nimmer Verordnung ergangen, Sie Sich
auch darinnen nimmer *meliret*. Deswegen
für meine Schuldigkeit erachtet, allerunter=
thänigt und pflichtmäßig zu berichten: Daß
wie für einigen Jahren Ew[re] König[liche] *Ma-*
jestet mir als damahligen dem *D[ocutori] v[on] San-*
den

⌈H[erm] v[on] *Pelmen* Hochwohlgeb[o]h[ren]⌋⁶⁷

[29v] *den adjungirtem Hoffprediger in specie*
die *Inspection* über die Kirchen und Schu=
len anzurichten allergnädigt *committi-*
ret: Ich balde wahr genommen, daß nöthig
feÿ, vorhero zu forgen, daß Vorrath von
gefchicketen *Studiosis* der Litthauifchen
Sprache kündig wäre. Damit wenn ja
nicht im Anfang alle Schulen mit *Studi-*
ofis besetzt werden könnten, wenigstens
doch die Schulen in denen Kirch=Dörffern
mit gefchicketen und gelahrten *subjectis*
möchten verfehen werden können, welche
über die andere Dorf=Schulmeiftere ihres
Kirchpieles die Aufficht hätten, und auch
nach Nothdurft e[tc.] Sie zur *information*
anführen könnten. Weil nun davon
Ew[rer] König[lichen] *Majestet* allerunterthänigften
Vorflag gethan und Ew[re] König[liche] *Majestet*
denfelben allergnädigt *approbiret*: So
habe die Veranstaltung gemacht, daß eine
Anzahl

⁶⁷ Prirašyta kito asmens.

[30r] Anzahl *Studioforum* alle Tage Sechs Stunden *privatissime informiret* worden, als 3wey Stunden in der Litthauifchen Sprache, 3wey Stunden im Griechifchen und Hebräifchen, und 3wey Stunden in *Theologicis*, und dieses zu folcher Zeit, da Sie die *Lectiones publicas* der *Profesorum Theologiae* nicht veräumen dörrften. Wobeÿ die Aufficht hatte, daß Sie ihre *Lectiones* wahrnehmen und das verordnete *elaboriren* muften. Dadurch ift fo viel außgerichtet worden, daß eine Partheÿ gefchickter *subjectorum* vom hiefigen *Confistorio examiniret* vor tüchtig und gut erfunden, und *in numerum Candidatorum ministerii Litthuanorum*⁶⁸ genommen worden. Es find auch beÿ vorgefallener *Vacance* aus denenfelben befetzet worden eine Schule in *Memel*, die zu *Budeweten Ragnitfchen*, und die zu *Entzungenen*

[30v] *nen Infterburgifchen* Amptes. Da aber folche Anftalten kaum 3wey bis ins dritte Jahr gehabt habe, allerhand Hinderniße auch darinnen mir gemachet worden: fo habe fie dahin nicht bringen können, wohin fie durch Gottes Gnade wurde gebracht feÿn, wenn mehr Zeit und weniger Hinderniße gehabt hätte. Als aber beÿ Abfterben des *D[octoris] v[on] Sanden Ew[er] Königl[ichen] Majestet* gefallen mich von der Schloß Kirchen nach dem *Löbenicht* zu verfetzen, und dem *D[octori] Qvandt* nebit der erften Hoffpre diger Stelle die *Inspection* über die Kirchen und Schulen aufzutragen, ift mir nicht erlaubt gewefen, Ihme darinnen Vorgriff zu thun, und mich zu *meliren* in dem Ampt, was Ihm anbefohlen ift, wie Ich denn auch ein gnugfahmes

⁶⁸ Taisyta iš *Litthuanici*.

[31r] gnugfahmes *Documentum* habe,
daß Er es nicht würde gelitten haben.
Was Es nun nachhero vor eine Bewand=
niß mit dem *Seminario Lithuani-*
co bekommen, wird selbiger Ew[rer] König[lichen]
Majestet erfter Hoffprediger 3weiffels
ohne allerunterthänigft berichten. Indem
aber ein gutes 3eugnis eines freudigen
Gewißens habe, daß mit Sorgfalt und un=
ermüdeten Fleiß ohne Eigennutz treulich,
fo viel an mir gethan, was mir anbefohlen
gewefen; So habe auch das allerunterthä=
nigfte Vertrauen, mir werde nicht in Un=
gnaden ausgeleget werden, daß nicht gethan,
welches zu thun mir nicht erlaubet gewe=
fen. Verharre in *devotesten* Treue

Allerdurchlauchtigfter Großmächtigfter König
Allernädigfter Herr
Ew[re] König[liche] *Majestet*

Königsberg
d[en] 31: *Jul[ii]* 1722.

Allerunterthänigfter
Diener
Henrich Lyfius D[occtor]

Vertimas

[29r] Šviesiausiasis Galingiausiasis
Karaliau,
Maloningiausiasis Pone!

D[aktaras]⁶⁹ Lyzijus iš Karaliaučiaus
pagal įsakymą daro nuolankiausia
pranešimą apie
Lietuvių [kalbos] seminarą

Γ[iteik[ta] 1722 m. rugpjūčio 4 d.⁷⁰

Kadangi Jū[sų] Karališ[koji] Didenybė 1722 m. liepos 9 d. iš Berlyno maloningai pa-
liepė čionykščiam Teologijos fakultetui pranešti, dėl ko neseniai įsteigtas Lietuvių
[kalbos] seminaras sunyko ir kaip būtų galima jį vėl atkurti, tai nuolankiausiai jau

⁶⁹ Lyzijus daktaro laipsnį įgijo 1702 m. Halės universitete.

⁷⁰ Prirašyta kito asmens.

parodyta, kad pats jame kolegialiai nedalyvauju. Kadangi dėl to iki jo [fakulteto] daugiau neatėjo joks potvarkis, tai jis tenai ir nesikišo. Dėl to jaučiu pareigą nuolankiausiai ir prideramai pranešti, kad kai prieš keletą metų Jū[sų] Karališ[koji] Didenybė maloningai pavedė man, kaip greta tuomečio d[aktaro] f[on] Zandeno⁷¹

[29v] esančiam rūmų pamokslininkui⁷², vykdyti bažnyčių ir mokyklų priežiūrą⁷³, aš netrukus suvokiau, kad būtų naudinga pirmiau pasirūpinti, kad būtų [sudaryta] at-sarga iš gabių studentų, kurie moka lietuvių kalbą. Net jeigu iš pradžių visos mokyklos negalėtų būti aprūpintos studijavusiais, vis dėlto bent jau bažnytkaimių mokyklose galėtų eiti pareigas gabūs ir išsimokslinę asmenys, kurie prižiūrėtų kitus savo parapijos kaimo mokytojus ir dar pagal poreikį ir pan. galėtų vadovauti mokymui. Kadangi Jū[sų] Karališ[kajai] Didenybei apie tai nuolankiausiai pateikiau pasiūlymą ir Jū[sų] Karališ[koji] Didenybė jį maloningai aprobavo, tai suorganizavau, kad

Prakilnybei p[onui] v[on] Pelmenui⁷⁴

[30r] grupė studentų kasdien šešias valandas privačiai⁷⁵ mokyti taip: dvi valandas – lietuvių kalbos, dvi valandas – graikų ir hebrajų ir dvi valandas – teologijos, ir pastarąsias tokiu metu, kad negalėtų praleisti bendrųjų teologijos profesorių paskaitų. Be to, prižiūrėjau, kad jie rimtai žiūrėtų į savo paskaitas ir darbuotųsi prie to, kas nurodyta. Todėl buvo pasiekta tiek daug, kad viena grupė gabių asmenų, čionykštei konsistorijai⁷⁶ egzaminuojant, pripažinti tinkamais ir gerais ir įtraukti į kandidatų sąrašą tarnybai Lietuvoje. Pasitaikius laisvai vietai, iš jų buvo paskirta tarnauti į mokyklą Klaipėdoje, Ragainės apskrities Būdviečiuose ir

[30v] Įsruities [apskrities] Enciūnuose. Bet kadangi tokių priemonių turėjau vos dvejus metus ir pradėjau trečiuosius, be to, man buvo daromos tenai visokios kliūtys, tai negalėjau pasiekti to, kas su Dievo pagalba būtų buvę pasiekta, jei būčiau turėjęs daugiau laiko ir mažiau kliūčių. Kai po d[aktaro] f[on] Zandeno mirties⁷⁷ Jū[sų] Karališ[koji] Didenybė malonėjo mane iš Pilies bažnyčios perkelti į Lyvenikę⁷⁸, o d[aktarui] Kvantui greta pirmojo rūmų pamokslininko vietos⁷⁹ pavesti bažnyčių bei

71 Tai Bernardas fon Zandenas jaunesnysis.

72 1715 m. Lyzijus paskirtas Pilies bažnyčioje trečiuoju rūmų pamokslininku, dirbo iki 1721 m., tačiau jis nebuvo Zandeno adjunktas.

73 Prūsijos Lietuvos bažnyčių bei mokyklų priežiūra Lyzijui patikėta 1718 m. liepos 2 d. Tilžės reskriptu. Prūsijos Lietuvos bažnyčių ir mokyklų inspektoriumi jis buvo paskirtas 1717 m.

74 Prirašyta kito asmens. Prieraišo paskirtis neaiški.

75 Tai universitetuose taikytas *Collegium privatissimum* mokymo būdas – paskaita ar pratybos nedidelei, specialiai sudarytai

studentų grupei, kurią moko profesorius ar docentas (paprastai savo namuose).

76 Tai Sembos konsistorija.

77 Bernardas fon Zandenas jaunesnysis mirė 1721 m. sausio 22 d.

78 Lyvenikė (vok. *Löbenicht*) – Karaliaučiaus miesto dalis, iki 1724 m. buvo santykinai savarankiška miesto gyvenvietė (bažnyčia pastatyta po 1333 m.). Lyzijus į Lyvenikės bažnyčią indrodukuotas kunigu 1721 m. gegužės 18 d., čia dirbo iki mirties (1731).

79 Vyriausiuoju rūmų pamokslininku Jonas Jokūbas Kvantas (1686–1772) indrodukuotas į Pilies bažnyčią 1721 m. kovo 9 d.

mokyklų priežiūrą⁸⁰, man nebuvo leista teikti jam pasiūlymų ir kištis į reikalus, kurie pavesti jam; aš kaip tik turiu dar ir

[31r] pakankamai įrodymų, kad jis to nebūtų pakentęs. Kaip paskui klostėsi Lietuvių [kalbos] seminaro aplinkybės, be abejonės, nuolankiausiai praneš pats pirmasis Jū[sų] Karališ[kosios] Didenybės rūmų pamokslininkas⁸¹. Bet dabar mano švari sąžinė yra geras paliudijimas, kad viską, kas buvo man patikėta, dariau sąžiningai, su nepavargstamu stropumu, be naudos sau, todėl nuolankiausiai pasikliauju, kad neužsitrauksiu nemalonės, jog nedariau to, kas man nebuvo leista. Pasilieku ištikimiausiai atsidavęs

Šviesiausiojo Galingiausiojo Karaliaus, Maloningiausiojo Pono,
Jū[sų] Karališ[kosios] Didenybės

Karaliaučius

1722 m. liepos 31 d.

Nuolankiausias

tarnas

d[aktaras] Henrikas Lyzijus

⁸⁰ Bažnyčių bei mokyklų priežiūra Kvantui patikėta 1721 m. rugsėjo 22 d.

⁸¹ *Pirmuoju rūmų pamokslininku* sinonimiškai vadinamas vyriausiasis rūmų pamokslininkas.

ARCHIVUM

Lithuanicum 21, 2019

Leidžiamas kartą per metus / Annual

DAILININKAS

Alfonsas Žvilius

MAKETUOTOJAI

Nijolė Juozapaitienė

Saulius Juozapaitis

REDAKTORĖS

Irena Štikonaitė

Jūratė Sviackevičienė

KOREKTORĖ

Aldona Kaluinienė

Lietuvos
mokslo
taryba

ARCHIVUM *Lithuanicum*

21 tomo (2019) leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA pagal Valstybinę

lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024

metų programą (projekto finansavimo

sutartis Nr. S-LIP-19-12)

REDAKTORIŲ KOLEGIJA / EDITORIAL BOARD

ARCHIVUM *Lithuanicum*

Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius, Lietuva

www.istorija.lt/journals/archivum-lithuanicum/

Tel. (+370 5) 261 44 36

SPAUSTUVĖ / PRINTER

UAB Petro ofsetas

Naujoji Riononių g. 25C, LT-03153 Vilnius, Lietuva

Tel. (+370 5) 273 33 47

2019 12 03

Tiražas 250 egz.